

Zâhiren Küfrü Çağrıştıran Rivâyetlerin Toplumsal Değerler İnşasındaki Rolüne Dair Bir Yaklaşım

İsa ONAY

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Trabzon Dini Yüksek İhtisas Merkezi

PhD., Presidency of Religious Affairs,

Trabzon Religious High Specialization Center

Trabzon, Turkey

onay.55@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-4041-8685

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 18 Temmuz / July 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 26 Ekim / October 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 19 **Sayfa / Pages:** 351-385

Atıf / Cite as: Güngör, Muhammed. “Zâhiren Küfrü Çağrıştıran Rivâyetlerin Toplumsal Değerler İnşasındaki Rolüne Dair Bir Yaklaşım [An Approach to the Role of Narratives Resemble Outwardly Disbelief in the Construction of Social Values]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 19 (December 2022): 351-385

<https://doi.org/10.18498/amailad.1145073>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

An Approach to the Role of Narratives Resemble Outwardly Disbelief in the Construction of Social Values

Abstract

The religion of Islam has demanded some radical changes in the understanding of belief, worship, morality, law, economy and politics in the Arabian Peninsula where it was born. Different linguistic elements have been used in the Qur'an and Sunnah for the realization of mental and behavioral change. As it is known, hadiths do not present a uniform situation in terms of style, on the contrary, they are divided into various categories. In this context, It is possible to divide the style of the Prophet Muhammed into two main parts as direct expression and indirect expression. The aim of the direct expression style is to express the message in a simple way without giving place to rhetoric. This linguistic quality can often be observed in the words, orders, prohibitions and correspondence of the Messenger of Allah about the past, future and current situation. The purpose of the indirect expression style is applied to make the message comprehensible or to penetrate the life and memory of the person. Examples of indirect expression are hadiths that include similes, metaphors, allusions, parables and parables. In order to be able to place the messages of the religion in the minds of the interlocutors, the stories of the Messenger of Allah (pbuh), the question-answer style, the hadiths that construct the positive aspect that define the Muslim identity with attitudes such as correlating, encouraging, approving, and seeing ugly, as well as the hadiths expressing alienation, deprivation, not belonging, threat abuse (condemnation, warning) and zecr (avoidance). For this reason, in order to understand and interpret the hadiths, the style and narrative style used by the Prophet in his message should be taken into account. Examining the hadiths, there are some expression patterns used by the Prophet Muhammed (pbuh). Among these, there are many hadiths that are narrated in terms such as "he is not from us or from me", "he will not have faith", "he cannot enter heaven", "Allah does not look at him, does not purify him". However, researches dealing with the normative expressions in the hadith narration are limited. This research covers the evaluation of the narrations selected from the main hadith sources, in particular Kutub-i Tisa. The aim of this research is to present the messages intended to be given in the aforementioned stereotypes as a whole and to determine how such narrations are evaluated in hadith commentaries. It is important to focus on how the narrations expressing outward disbelief, not being a believer, and being deprived of Paradise are understood and whether the content of the aforementioned narrations will create a perspective in the social field. Especially to reveal is important how the elements in the narrations construct or

aim to build the mental world of people. However, considering the limitations of the research, it will not be possible to convey all the narrations in detail and to analyze the bills and texts. On the other hand, aspects related to fatwa such as haram and makruh in the fiqh literature of the facts conveyed in the aforementioned narrations will be left to the aforementioned works. However, the selected sample, Hz. It is possible for it to have a place in the activities of understanding the purpose of the Prophet's words and interpreting the hadith. In this framework, research has been carried out in a way that will highlight the messages contained by the thematic reading of the narrations, which are in different patterns and have the same meaning. At this point, in similar studies, the possibility of a sociological and psychological interpretation of the literature of decency, morality-sermon, *tergib-terhib*, forty hadiths, instead of a word-based approach, can be examined in terms of directing the perceptions of religiosity and contributing to the construction of social consciousness. In the research, the language and style of the Prophet Muhammed, some stereotypical expressions used by the prophetic style in the construction of social consciousness, the social messages based on the context of the phrases, the interpretations of the commentators on the related narrations in the context of faith-deeds-morality and an evaluation are included. As a result, it is possible to say that the narrations, which are also the subject of deed-belief debates, are interpreted as literal or metaphorical. As the commentators point out, the aforementioned punishment and deprivation are understood in its true sense, since if the person commits these acts with conviction, he will fall into disbelief. The narrations are understood metaphorically, since those who, although they are believers, exhibit these behaviors due to their negligence and mistakes, will enter Paradise by the grace of Allah after they are punished. It is seen that the *zeccr/avoidance* style used by the Prophet includes the principles that develop positive attitudes in social relations as well as messages related to servitude in the construction of individual and social consciousness, and strongly prohibits attitudes that will negatively affect human relations. Therefore, the related narrations, Hz. It can be accepted as a style that the Prophet used to emphasize the truths that make up the Muslim personality.

Keywords: Hadith, Sociology of Sunnah, Prophetic Style, Indirect Speech, *Tergib* and *Terhib*.

Zâhiren Küfrü Çağrıştıran Rivâyetlerin Toplumsal Değerler İnşasındaki Rolüne Dair Bir Yaklaşım

Öz

İslam dini, içinde doğduğu Arap yarımadasındaki inanç, ibadet, ahlâk, hukuk, iktisat ve siyaset anlayışına ilişkin bir takım köklü değişiklikler talep etmiştir. Zihinsel ve davranışsal değişimin gerçekleşmesi için de Kur'an ve sünnette farklı dilsel unsurlar kullanılmıştır. Bilindiği üzere hadisler, üslup yönünden tekdüze bir durum arz etmemekte, aksine çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. Bu bağlamda tebliğ sürecinde çeşitli eğitim metotlarını kullanan Hz. Peygamber'in üslubunu dolaysız anlatım ve dolaylı anlatım olmak üzere iki ana kısma ayırmak mümkündür. Dolaysız anlatım tarzından amaç; söz sanatlarına yer vermeksizin, mesajın sade bir tarzda ifade edilmesidir. Resûlullah'ın geçmiş, gelecek ve mevcut durum ile alakalı sözlerinde, yazışmalarında, emir ve yasaklarında çoğunlukla bu dilsel nitelik gözlemlenebilir. Dolaylı anlatım tarzından amaç; mesajı kavranabilir kılmak ya da kişinin yaşamına ve belleğine nüfuz etmek için müracaat edilen anlatım tarzıdır. Dolaylı anlatımın örnekleri ise, teşbih, mecaz, kinaye, mesel ve kıssalara yer veren hadislerdir. Dinin mesajlarını muhataplarının zihinlerine iyice yerleştirebilmek için Allah Resûlü (sas) kıssaları, soru-cevap üslubunu, bağlantı kurma, teşvik etme, onaylama, çirkin görme gibi tutumlarla Müslüman kimliğini tanımlayan olumlu yönü inşa eden hadisler yanında uzaklaştırmayı, mahrum kılmayı, ait olmamayı da ifade eden tehdit ve tağlîz (kınama, uyarma) ve zecr (sakındırma) ifadelerini kullanmıştır. Bu sebeple hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması için Hz. Peygamber'in tebliğde kullandığı üslup ve anlatım tarzının dikkate alınması gerekir. Hadislere bakıldığında Hz. Peygamber'in (sas) kullandığı bazı ifade kalıpları karşımıza çıkmaktadır. Bunlar içinde "bizden ya da benden değildir", "iman etmiş olmaz", "cennete giremez", "Allah ona bakmaz, tezkiye etmez" gibi kalıplarda rivâyet edilen birçok hadis vardır. Fakat hadis rivâyetinde kalıp (normatif) ifadelerin ele alındığı çalışmalar sınırlıdır. Bu araştırma *Kütüb-i Tisa* özelinde temel hadis kaynaklarından seçilen rivâyetlerin değerlendirmesini kapsamaktadır. Bu çalışmanın amacı söz konusu kalıp ifadelerde verilmek istenilen mesajların bir bütün halinde sunulması ve bu gibi rivâyetlerin hadis serhlerinde nasıl değerlendirildiğini tespit etmektir. Zâhiren küfrü, mümin olmamayı, cennetten mahrum olmayı ifade eden rivâyetlerin nasıl anlaşıldığı ve söz konusu rivâyetlerin içeriğinin sosyal alanda bir bakış açısı oluşturup oluşturmayacağı üzerinde durulması gereklidir. Öncelemek istediğimiz, rivâyetlerdeki unsurların insanların zihin dünyasını nasıl inşa ettiğini ya da etmeyi amaçladığını ortaya koymaktır. Fakat araştırmanın sınırlılığı göz önünde bulundurulduğunda bütün rivâyetleri detaylı bir şekilde aktarmak

ayrıca senet ve metin incelemesini yapmak mümkün olmayacaktır. Diğer taraftan söz konusu rivâyetlerde aktarılan olguların fıkıh literatüründe haram, mekruh gibi fetvaya ilişkin yönleri söz konusu eserlere bırakılacaktır. Ancak seçilen örneklemin Hz. Peygamber'in sözlerindeki maksadı anlama faaliyetleri kapsamında hadis yorum faaliyetleri içinde bir yer edinmesi dikkatlere sunulabilir. Bu çerçevede farklı kalıplarda ancak aynı manayı çağrıştıran rivâyetlerin, tematik okuma ile ihtiva ettiği mesajları ön plana çıkaracak bir surette araştırma sürdürülmüştür. Bu noktada benzer çalışmalarda, dindarlık algılarının iyiye yönlendirilmesi ve toplumsal bilincin inşasına katkısı açısından edep, ahlâk-vaaz, tergîb-terhîb (teşvik-sakındırma), kırk hadis literatürünün lafız merkezli yaklaşım yerine sosyo-psikolojik açılardan gâî/maksadı önceleyen yorumun imkânı irdelenebilir. Çalışmada öncelikle Hz. Peygamber'in dil ve üslubuna, nebevî üslubun toplumsal bilinç inşasında kullandığı bazı kalıp ifadeler, söz öbeklerinin konu bağlamını esas alan toplumsal mesajlara, iman-amel-ahlâk ilişkisi bağlamında şârihlerin ilgili rivayetler hakkındaki yorumlarına ve bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Sonuç olarak; amel-iman tartışmalarına da konu olan rivâyetlerin zahirî/lafzî veya mecazî olarak yorumlandığını söylemek mümkündür. Şârihlerin de işaret ettiği üzere; kişi söz konusu davranışları caiz olduğuna inanarak yaptığı takdirde inkâra düşeceği için bahsi geçen ceza ve mahrumiyet gerçek anlamıyla anlaşılmaktadır. Mümin olduğu halde gaflet ve hatası sebebiyle söz konusu davranışları sergileyenler ise cezasını çektikten sonra Allah'ın lütfu ile cennete gireceği için rivâyetler mecazî olarak anlaşılmıştır. Hz. Peygamber'in kullandığı zecr/sakındırma üslubunun bireysel ve toplumsal bilincin inşasında, kulluğa ilişkin mesajlar yanında sosyal ilişkilerde olumlu tutum geliştirici esasları içerdiği ayrıca beşerî ilişkileri olumsuz etkileyecek tutumları şiddetli bir şekilde yasakladığı görülmektedir. Buradan hareketle ilgili rivayetler, Müslüman şahsiyetini oluşturmayı amaçlayan bir üslup sayılabilir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet Sosyolojisi, Nebevî Üslub, Dolaylı Anlatım, Tergîb ve Terhîb.

Giriş

İslam dini, insanlığa sunduğu varlık tasavvurunda dünyayı büsbütün değersiz bir yer olarak tanımlamamış, tam tersine dünya-ahiret dengesini korumaya yönelik mesajını ön plana çıkarmıştır.¹ Her

¹ İbrâhîm, 14/3; A'lâ, 87/16.

ne kadar bazı ayetlerde dünyanın aldatıcı bir yer olduğu bildirilmişse de² bunun yanı sıra yaşanan dünyayı kârlı bir yere çevirmek için ibadeti ve insanlığa faydalı olmayı (salih amel) emreden birçok ayet vardır. Dinin mesajı ve Peygamber'in (sas) örneği dikkatle incelendiğinde, ulaşılabilecek neticelerin dünyayı ve içindekileri Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olarak gösterdiği söylenebilir.³ Allah'ın rızasına ve ahirete yönelik mesajların esasında, dünyayı mamur etmeye ve insanlığa yararlı olmaya yönelik telkinlerle insanı bir tür zihinsel ve davranışsal eğitime tabi tuttuğu görülür. Zihinsel ve davranışsal değişimin gerçekleşmesi için de vahiy ve onun açıklaması olan sünnette farklı anlatım biçimleri kullanılmıştır. Bu durumun pratik ifadesi olarak; dinî ıstılahta yapılması tavsiye edilenler, sevap ve rıza kategorisinde; istenilmeyen ve kötü sonuçları olan tutumlar günah kategorisinde ele alınır. Bu durum bazen de öncekilerin yanlış itikat ve tutumlarından vazgeçirmek maksadıyla "câhiliye" kavramıyla; sonradan ortaya çıkan ve İslam'ın özü ile uyuşmadığı için terk edilmesi gereken hususlar ise "bidat" kavramıyla ifade edile gelmiştir.

Hiz. Peygamber'in sünneti, inanç-amel-ahlâk ekseninde bir hayat modelini ve ortak değerler etrafında bir ümmet oluşturmayı amaçlamaktadır.⁴ Arzu edilen hayatın teşekkülü için Hiz. Peygamber eğitim ve öğretim metodu içinde farklı üsluplara yer vermiştir.⁵ Hadislere bakıldığında bazı ifade kalıpları karşımıza çıkmaktadır. Bunlar içinde "bizden ya da benden değildir", "iman etmiş olmaz", "cennete giremez", "Allah ona bakmaz, tezkiye etmez" gibi kalıplarda rivâyet edilen birçok hadis vardır. Bu çalışmanın amacı; söz konusu kalıp ifadelerde verilmek istenilen mesajların bir bütün halinde sunulması ve bu gibi rivâyetlerin zahiren kastettiği mananın hadis şerhlerinde nasıl değerlendirildiğini tespit etmektir. Araştırma *Kütüb-i Tisa* özelinde temel hadis kaynakları içinde yer alan ilgili rivâyetlerin değerlendirmesini kapsamaktadır. Zahirî küfrü, mümin olmamayı,

² En'âm, 6/22, 29; Duhân, 44/35.

³ Kasas, 28/60, 77; Necm, 53/39-42; İnsân, 76/27.

⁴ Hayati Yılmaz, "Bir Hadisçinin Bireysel ve Toplumsal Eğitim Projesi -Nevevî ve Riyâzû's-Sâlihîn'i Okumak-", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 69.

⁵ bk. Abdulfettah Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hiz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, çev. Enbiya Yıldırım (Ankara: Takdim, 2021).

cennetten mahrum olmayı ifade eden rivâyetlerin sosyal alanda bir bakış açısı oluşturup oluşturmayacağına üzerinde durulması gereklidir. Temelde sormak istediğimiz ise, âlimlerin zecr/sakındırma olarak değerlendirdiği benzer rivâyetlerin sosyolojik bir okumaya imkân sağlayıp, sağlamayacağını ve rivâyetlerdeki unsurların zihin dünyasını nasıl inşa ettiğini ya da etmeyi amaçladığını sorgulamaktır. Bu çerçevede farklı kalıplarda fakat aynı manayı çağrıştıran rivâyetlerin - tahric çalışması yerine- tematik okuma ile ihtiva ettiği mesajları ön plana çıkaracak bir surette araştırma sürdürülmüştür. Fakat araştırmanın sınırlılığı göz önünde bulundurulduğunda bütün rivâyetleri detaylı bir şekilde aktarmak ayrıca senet ve metin incelemesini yapmak mümkün olmayacaktır. Diğer taraftan söz konusu rivâyetlerde aktarılan olguların fıkıh dilinde haram, mekruh gibi fetvaya ilişkin yönleri söz konusu eserlere bırakılmıştır. Ancak seçilen örneklemin Hz. Peygamber'in sözlerindeki maksadı anlama faaliyetleri kapsamında hadis yorum faaliyetleri içinde bir yer edinmesi dikkatlere sunulabilir.

Hadislerin doğru anlaşılması meselesi rivâyetle özdeş bir durumdur.⁶ Şerh faaliyetleri, fikhü'l-hadîs, ihtilâfu'l-hadis, müşkilü'l-hadis, esbâbü vürûdî'l-hadîs kapsamındaki bütün çalışmaları bu konu altında zikretmek mümkündür. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in tebliğdeki üslubuna dair çalışmalar da son dönemde kayda değer oranda artış göstermiştir.⁷ Fakat hadis rivâyetlerindeki kalıp (normatif) ifadelerin ele alındığı çalışmalar sınırlıdır.⁸ Bu çalışmada, öncelikle Hz.

⁶ Klasik dönemde hadislerin anlaşılması ve yöneltilen itirazların ele alınmasına dair bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, thk. Muhammed Muhyiddin el-Esfâr (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1999).

⁷ Saffet Sancaklı, "Hadislerin Doğru Yorumlanmasında Hz. Peygamber'in Dolaylı Anlatım Üslubunun Analizinin Önemi", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Bahar 2017), 105-147; Duran Ekizer, "Hz. Peygamber'in Üslubunda Mecazi Anlatım: Müslim'in el-Câmi' u's-Şaḥih'inde Yer Alan İmanla İlgili Bazı Hadisler Özelinde Bir Tahlil", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018), 203-220; Duran Ekizer, *Belâgat Açısından Buhârî ve Müslim'de Mecaz İçeren Hadisler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016); Muammer Bayraktutar, *Hadislerde Mecâzî Anlatım* (Ankara: Yayınevi, 2010); Ramazan Kazan, *Edebi Üslub Açısından Hadis Metinleri* (Ankara: Nobel Yayınevi, 2013).

⁸ Benzer bir çalışma için Recep Unutmaz, *Temel Hadis Kaynaklarında "Bizden Değildir" Formatıyla Gelen Hadisler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010). Çalışma ana hatlarıyla Kütüb-i Tis'a'da geçen rivâyetler

Peygamber'in dil ve üslubuna, nebevî üslubun toplumsal bilinç inşasında kullandığı bazı kalıp ifadeler, söz öbeklerinin konu bağlamını esas alan toplumsal mesajlara, iman-amel-ahlâk ilişkisi bağlamında şârihlerin ilgili rivayetler hakkındaki yorumlarına yer verilecektir.

1. Hz. Peygamber'in Dil ve Üslubu

Dil, mesajın mahiyetine ve muhatabın durumuna göre birçok unsuru kullanan iletişim vasıtasıdır. İlk muhatapların dili ile gönderilen Kur'ân, aynı zamanda onun tebliği ve açıklaması ile görevlendirilen Hz. Peygamber birçok dilsel üslubu kullanmıştır.⁹ "Cevâmiu'l-kelim ile gönderildim"¹⁰ sözlerinden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber, yüce bir fesahat ve belâgat sahibidir.¹¹ "İçlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, kendilerini (kötülük ve inkârdan) temizleyen, onlara Kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur."¹² âyetinden hareketle peygamberin gönderiliş amacı; madde ile ruh, dünya ile ahiret, akıl ile vahiy, ideal ile olan, fert ve toplum, hürriyet ile mesuliyet arasındaki hassas dengeyi koruyarak

esas alınarak senet ve metin açısından değerlendirilmiştir. Hadislerin vurûd sebepleri, hadislerdeki lafız farklılıkları, hadisler konuları açısından itikâdî ve ahlâkî değerlendirmelere yer verilmiştir. Arap dili açısından hangi manalarda kullanıldığı belirlenirken, fikhî açıdan da ne hüküm ifade ettikleri tespit edilmiştir.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-ş-şahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrût: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), "Nikâh", 47; Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdübâkî (Beyrut: Dâru 'İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1955), "Cuma", 47; Sancaklı, "Hadislerin Doğru Yorumlanması", 106; Ekizer, "Hz. Peygamber'in Üslubunda Mecazi Anlatım", 208-217.

¹⁰ Cevâmiu'l-kelim, Hz. Peygamber'in veciz sözlerini ve kendisinin veciz konuşma özelliğini ifade eden bir tabirdir. Örnekler için bk. Buhârî, "Ta'bîr", 22; Müslim, "Mesâcid", 5, "Eşribe", 71; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), "Siyer", 5; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 2/366, 13/492, 15/194-195, 440.

¹¹ Muhammed Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafası*, çev. Mehmet Görmez-M. Emin Özafşar (İstanbul: Risale, 2020), 101; Recep Aslan, "Hz. Peygamber'in (sav) Üslubu ve Anlatım Tarzı", *İlahiyat Akademi* 14 (Aralık 2021), 219-236.

¹² Âl-i İmrân, 3/164; Bakara, 2/129; Cum'a, 61/2. Ayrıca bk. Bakara, 2/143, 151; Âli İmrân, 3/110; Nahl, 16/44.

sıratı müstakime ulaştırarak, insanlığa öncü ve eşsiz medeniyetin esaslarını barındırmaktadır.¹³

Hadisler, dil ve üslup yönünden tekdüze bir durum arz etmemekte, aksine çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. Bu sebeple hadis metinlerinin doğru anlaşılması için anlatım tarzlarının dikkate alınması gerekir.¹⁴ Hz. Peygamber'in üslubunu dolaysız anlatım ve dolaylı anlatım olmak üzere iki bölüme ayırmak mümkündür. Dolaysız anlatım tarzından amaç, mesajın sade bir tarzda ifade edilmesidir. Dolaylı anlatım tarzından amaç, konuyu kavranabilir kılmak ya da kişinin yaşamına ve belleğine nüfuz etmek için müracaat edilen anlatım tarzıdır. Dolaylı anlatımın meşhur örnekleri; teşbih, mecaz, kinaye, mesel ve kıssalara yer veren hadislerdir.¹⁵ Din dilinin imkânlarını kullanan Hz. Peygamber, mesajını muhatabın zihnine iyice yerleştirebilmek için sakındırma (zecz/tağlîz/terhîb) ve teşvik (tergîb) üslubuna müracaat etmiştir.¹⁶ Edebî üslupların kullanıldığı hadisler zaman zaman akla ve ilme ters düştüğü iddiasıyla reddedilme cihetine gidilmiştir. Aynî (öl. 855/1451), Hz. Peygamber'in sözlerinin Arapça olduğunu hakikat, mecaz, kinâye, sarîh, âmm, hâss, mutlak, mukayyed, mahzûf, muzmar, mantûk, mefhum, iktizâ, işaret, ibâre, delâlet, tenbih gibi çeşitli yönleriyle Arap kelimelerini bilmeyen kimsenin hadis ilminden uzak olduğunu belirtmiştir.¹⁷ Arapça, içinde bol miktarda mecaz bulunan bir dildir. Bilindiği üzere mecaz, hakikate göre daha belîğdir. Karineler vasıtasıyla mecaza hamletme imkânı olduğu halde hakiki manasına hamledildiğinde akla, hisse ve müşâhedeye terstir diyerek

¹³ Medeniyetin temel esaslarına dair sünnetin örnekliği için bk. Yusuf Karadâvî, *es-Sünnetü masdaran li'l-marîfeti ve'l-hadarati* (Kahire: Daru's-Şurûk, 1433/2002), 301; Fatih Mehmet Yılmaz, *Sünnet Medeniyeti* (Konya: Yediveren Kitap, 2019); Hasan Yerkazan, "Building a Livable Society in the Context of Hadiths" *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2022), 60-84.

¹⁴ Aslan, "Hz. Peygamber'in (sav) Üslubu", 221; Ekizer, *Belagat Açısından Buhârî ve Müslim'de Mecaz İçeren Hadisler*, 351.

¹⁵ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlamasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 251; Aslan, "Hz. Peygamber'in Üslubu", 228.

¹⁶ Sancaklı, "Hadislerin Doğru Yorumlanması", 106; Ekizer, "Hz. Peygamber'in Üslubunda Mecazi Anlatım", 208-217.

¹⁷ Sancaklı, "Hadislerin Doğru Yorumlanması", 115; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, ts.), 1/11.

hadisi reddetmek doğru değildir.¹⁸ Hz. Peygamber'in nebevî irşad ve yönlendirmelerindeki edebî boyut akâid, hukuk ve ahlâk gibi hayatın her alanı ile ilgili satır aralarında önemli birtakım bilgileri ihtiva eden sünnet çerçevesinde ele alınmalıdır.¹⁹ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hadislerdeki anlatımını analiz etmek hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması açısından fevkalade önemi haizdir.²⁰

1.1. Hz. Peygamber'in Üslubundaki Bazı Kalıp İfadeler

Hz. Peygamber'in sünneti, gerçekleştirdiği zihnî ve pratik dönüşümle gerek içinden çıktığı toplumu gerekse de bütün insanlığı, medenî bir yaşam tarzına yükseltme amacıyla olan bir paradigmaya sahiptir.²¹ Peygamber (sas), insanın günlük hayatındaki sorumluluklarını, hemen her konuyu dinî motiflere bağlamak suretiyle hatırlatmıştır.²² Buradan hareketle sünnetin ister dolaylı bir şekilde inanç, ibadet, hukukî ve itikadî meseleler üzerinden²³ isterse doğrudan ahlâkî olarak ele aldığı her bir mesajın insanın, Allah-insan-toplum ilişkilerini düzenlemeye dayalı olduğu görülmektedir.²⁴ Bu bazen "kim bir topluluğa benzemeye çalışırsa o da onlardandır" örneğinde olduğu gibi kültürel benzeşme ve özentiyi önleyerek bilinç oluşturmaya amaçlayan ifade kalıpları ile bazen de söylemi güçlü hale getirmek için "iman etmiş olmaz" ya da "bizden değildir" gibi edebî üsluplara yer vermek suretiyle yapılmaktadır.²⁵ Bu bağlamda araştırmaya konu olan rivâyet kalıplarında ele alınan konular özetle şöyle ifade edilebilir:²⁶

¹⁸ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaa'sı*, 98; bk. Yusuf el- Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nidâ Yayıncılık, 2013), 275-281.

¹⁹ Ekizer, "Hz. Peygamber'in Üslubunda Mecazi Anlatım", 207; Karadâvî, *es-Sünnetü*, 131.

²⁰ bk. Fatma Yüksel Çamur, *Anlatıbilim ve Hadis* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

²¹ Yılmaz, *Sünnet Medeniyeti*, 493.

²² Yılmaz, "Bir Hadisçinin Bireysel ve Toplumsal Eğitim Projesi", 68.

²³ Bakara, 2/183; Ankebût, 29/25; Buhârî, "Savm", 8; Dârimî, "Rikâk", 12; ayrıca bk. Wael B. Hallaq, *Hukukun Ahlaki Boyutu*, çev. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Pınar Yayınları, 2020).

²⁴ Peygamber'in (sas) inşa ettiği yaşanabilir toplumun merkezinde insan yer aldığından, konular insan-tanrı, insan-insan ve insan-toplum bağlamında ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bk. Yerkazan, "Building a Livable Society in the Context of Hadiths", 62.

²⁵ Ekizer, "Hz. Peygamber'in Üslubunda Mecazi Anlatım", 217.

²⁶ Tablodaki rivâyetlerin kaynaklarına metin içinde yer verilecektir.

Hadiste yer alan söz öbeği	Hadisin içeriği
İman etmiş olmaz لا يؤمن احدكم	-Komşusu aç iken tok duran -Kendisi için istediğini, kardeşi için de istemeyen -Kötülüklerinden komşusunun emin olmadığı kimse
Bizden değildir ليس منا / ليس مني	-Evlenmeye gücü yettiği halde evlenmeyen -Kadını kocasına, köleyi de efendisine karşı kıskırtan -Aldatanlar (ticaret vs.) -Cahiliye adetlerini terk etmeyen
Cennetin kokusunu alamaz لا يجد رائحة الجنة / عرف الجنة	-Mazereti olmaksızın boşanmayı isteyen kadın -Zimmiyi öldüren -Allah rızası dışında ilim öğrenen
Cennete giremez لا يدخل الجنة	-Yaptığı iyiliği başa kakan -Ana babasına isyan eden -İçki müptelası olan kişiler
Allah kendisine bakmaz /konuşmaz... لا يكلمهم الله ولا ينظر اليهم ولا يذكهم	-Elbiselerinin eteklerini sürüyen -Yalan yere yemin ederek malını satmaya çalışan -Verdiği şeyi başa kakan kimseler

Aktarılan söz öbeklerindeki mesajların sosyal hayatta bizzat şahit olunan örnekler olduğu görülmektedir. Zikredilen rivâyetler tikel olarak değil, dini metinlerin bütünlüğü içinde tematik olarak ele alınarak kısaca işaret edilecektir.

2. Sosyal İlişkilere Zarar Verenlere Yönelik Tağlîz Üslubu

Medeniyet, bir toplumun maddî-mânevî açılardan sahip olduğu birikimdir. Medeniyetlerin özünü, ruhunu ve varlığını sosyo-kültürel hayat oluşturmaktadır. Bu istikamette sünnet; sosyal hayata ilişkin pek çok düzenlemelerde bulunmuş, yaşamı, kendi anlayışına uygun bir

şekilde tanzim etmiş, hayata kendi rengini vermiştir.²⁷ Müslüman bilincini oluşturan önemli erdemlerden biri de iyiliklerin teşvik edilmesi, kötülüklerin ise yasaklanmasıdır. *Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker* olarak literatürde önemli bir yer tutan bu ilke toplumsal çözülmeyi ve çöküşü önleme, değerleri muhafaza etme vesilesidir. Bu nedenle Allah Resûlü, "... iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırmayan bizden değildir."²⁸ sözleriyle ortak bir düşünce ve ilke etrafında hareket kabiliyeti geliştirmeyenleri uyarmıştır. Beşerî münasebetlerin aile hayatı ve akrabalık ilişkileri başta olmak üzere ticarî, iktisadî ve idarî alanlarda yoğunlaştığı dikkate alındığında tehdit içerikli söz öbeklerinin dini metinler içindeki yerine kısaca işaret etmek gereklidir.

2.1. Ailevî Konularda Uyarılar

Sosyal yapının korunması denilince ilk başta en küçük birim olan aile müessesesinin korunması akla gelmektedir. İnsan fitratının gereği olarak neslin devamı ve nefsin huzuru için meşru bir nikâh akdi ile kadın ve erkeğin yuva kurması Allah'ın rahmetinin eseridir. Allah Resûlü, "Nikâh benim sünnetimdir. Kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir"²⁹ diyerek evliliği teşvik etmiş,³⁰ nikâhın da hayırlı olanını masrafları az olanındır diyerek telkinlerde bulunmuştur. Eşlerin birbirlerini bir örtü gibi sarmalayıp kuşatması, psikolojik ve manevî anlamda dayanışmayı içermesinin yanı sıra biyolojik ihtiyaçlarını gidermeyi de kapsamaktadır. Bu nedenden olsa gerek Allah Resûlü (sas) nefsinin arzu ve hırsına yenik düşerek günaha girme tehlikesi karşısında "Evlenmeye gücü yetip de evlenmeyen, bizden değildir!"³¹ sözleri ile ikaz etmiştir.

Eşler hakkında dedikodu yapan veya onları kötileyici ifadeler kullanarak aile yuvasını dağıtmaya sebep olanlar hakkında Allah Resûlü "Kadını kocasına, köleyi de efendisine karşı kışkırtan kimse, bizden değildir"³² sözleri ile uyarılmaktadır. Halîl Ahmed es-Sehârenfûrî (öl.

²⁷ Yılmaz, *Sünnet Medeniyeti*, 493.

²⁸ Tirmizî, "Birr ve Sıla", 15.

²⁹ Buhârî, "Nikâh", 1.

³⁰ Buhârî, "Nikâh", 3.

³¹ Dârimî, "Nikâh", 1.

³² Ebû Dâvûd, "Talâk", 1. Her ne kadar İslam kölelerin azat edilmesine dair teşvikleri de olsa savaş ahkâmının neticesinde kölelik tamamen kaldırılmamış sosyal hayatın

1346/1927-28), hadisteki “حَبِّبٌ” kelimesinin aldatmak ve ifsat etme anlamlarına geldiğini söyleyerek şöyle detaylandırır: Bu, kadının yanında kocasının kötü yönlerini, başka erkeklerin ise iyi yönlerini söylemek suretiyle kadını erkeğe karşı tahrik etmektir. Zira kadınlar, tabiatlarındaki duygusallığın etkisiyle başkalarının telkinlerine daha kolay aldanabilir, bu ise eşlerin boşanmasına neden olur.³³ “Mazereti olmaksızın kocasından boşanmayı isteyen kadına cennetin kokusu haramdır.” rivâyeti de aile yapısını korumaya yöneliktir. “Cennetin kokusu ona haramdır” ifadesi cennete ilk giren kimseler içinde yer alamayacağı, bir görüşe göre de cennete hiç giremeyeceği şeklinde yorum yapılmışsa da burada şiddetli bir uyarının varlığından söz edilebilir.³⁴ İleride temas edileceği üzere mümin olarak vefat eden kimseler sonunda cennete girecektir.

2.1.1. Ebeveyne Saygısızlık Yapanlar

Kur’ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde Allah’a imandan sonra kendisine iyilik edilmesi emredilen, Allah’a isyanı ve kötülükleri emretmedikleri sürece kendilerine itaat istenilen, öf bile demekten yasaklanan, cennetin kapısı olarak görülen, hoşnutlukları Allah’ın hoşnutluğu, kızgınlıkları ise Allah’ın azabı olarak görülen, bundan dolayı da hakları gözetilmesi gerekenlerin başında kişinin dünyaya gelmesine vesile olan ebeveyni yer almaktadır. Dünyaya gelmesi, yetişmesi, ihtiyaçlarının giderilmesi, terbiye edilmesi, maddî-manevî fedakârlıkları neticesinde evlada düşen görev; onların gönüllerini hoşnut edecek davranışları sergilemek, hâl hatırlarını sormak, ihtiyaçları için seferber olmaktır.³⁵ Bu noktada görevlerini ihmal edenleri Hz. Peygamber “Anne babasından birisinin ya da her ikisinin ihtiyarlığında yanlarında bulunup da cennete girmeyi başaramayanın burnu yere

bir parçası olarak görülmüş, statü belirlenmiş ve birçok düzenleme getirilmiştir. Rivayete bakıldığında esasında toplumun yapıtaşısı kabul edilen dinamiklerin sarsılması söz konusudur. Ebû Dâvûd’un da bu rivâyeti talak kitabının ilk hadisi olarak seçmiş olması bir anlamda boşanma hadislerinde çoğu defa dış etkenlerin tesirli olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

³³ Halîl b. Ahmed es-Sehârenfûrî, *Bezlü’l-mechûd* (Hindistan: Merkezü Şeyh Ebû’l-Hasan en-Nedvî, 1427/2006), 8/131.

³⁴ Ali el-Kârî, *Mirkât*, 5/2136.

³⁵ bk. Buhârî, “Edeb”, 2, 6; Tirmizî, “Birr ve Sila”, 3.

sürtülsün!”³⁶ buyurmuştur. Hadisteki burnu yere sürtülsün anlamındaki *rağime enfühü*, ebeveynine karşı sorumluluklarını yerine getiremediği ve dualarını alamadığı için yazıklar olsun, iki yakası bir araya gelmesin gibi manalara gelmektedir. Bundan dolayı anne-babası, eşi ve çocuklarına karşı sevgi, saygı ve hürmeti esas alan bir bilinci hâkim kılma adına Allah Resûlü (sas) “... ana-babasına isyan eden cennete giremez.”³⁷ buyurmuştur. Asıl iyiliğin aileden başladığı, aile fertlerine karşı sevgi ve saygıda kusur etmeyen bireylerin sosyal yaşantıdaki münasebetlerinde olumlu davranışlar sergilemesi mümkün iken, aile içinde şiddet, öfke ve sorunlar yaşayan fertlerin çoğu defa dış dünyada da sorun yaşadıkları gözlemlenebilir. Dini metinlerde ebeveynin otoritesinin güçlü bir şekilde ortaya konulması, ana-babanın sahip olduğu tecrübe ve evlatlarının iyiliklerini istemelerinin doğal bir sonucu olsa gerektir. Diğer taraftan aile, genç nesillerin maddî ve manevî yetiştirilmesinde önemli bir rolü icra etmektedir. Gençlerin değerlerini öğrenebileceği uygun ortamın aile olduğu dikkate alındığında, aile fertlerinin güzel örneklik sergilemesi bir görevdir. “Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.”³⁸ hadisi bireyleri sevgi, saygı, merhamet, hoşgörü gibi beşerî ilişkileri olumlu yönde yürütecek anlayışa sevk etmektedir. Bu nedenle toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin çözülmesi, sorumlulukların ihmal edilmesi ve geleceğin teminatı olan nesillerin kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum, ahlaki sorunlar yanında temiz nesilleri mahveden gayr-i meşru birliktelikleri de beraberinde getirdiği göz önünde bulundurulursa aile kurumunun kutsiyetini başka hiçbir sistemin sağlaması mümkün olmayacaktır.

2.1.2. Zina Yoluyla Dünyaya Gelenler

Toplumsal yapıyı tehdit eden en önemli faktörden biri de kıyamet alametleri arasında zikredilen gayr-ı meşru birlikteliklerin yaygınlaşmasıdır. Rivâyete göre Allah Resûlü (sas) “Zina çocuğu cennete giremez”³⁹ buyurmuştur. Buna karşılık “Kimse kimsenin

³⁶ Müslim, “Birr”, 9.

³⁷ Nesâî, “Eşribe”, 46; Dârimî, “Eşribe”, 5.

³⁸ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 15.

³⁹ Dârimî, “Eşribe”, 5. Bu sözle ilgili birçok rivâyetin olduğunu fakat İsrâ, 17/15 ayetine muaraza ettiğinden dolayı İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201), bu anlamda sahih hiçbir hadisin bulunmadığını söyler. Ali el-Kârî (öl. 1014/1605) ise ayete tearuz edecek bir durum olmadığını bilakis çocuğun pis bir nutfedden dünyaya gelmesine ilişkin yorum

günahını yüklenmez”,⁴⁰ “Kim zerre kadar hayır yaptı ise onu görür; kim zerre kadar kötülük yaptı ise onu görür”⁴¹ ayetleri ve ayrıca “Veled-i zinaya annesinin babasının günahından hiçbir şey yoktur”⁴² hadisi çerçevesinde İslam’da sorumluluğun kişisel olduğu görülmektedir. Sorumluluk cihetinden bakıldığına “cennete giremez” rivâyeti genel ilkelere aykırı görülmektedir.⁴³ Çünkü meşrû olmayan cinsel ilişki her ne kadar büyük ve mahvedici bir suç ise de zina edenler tövbe edip kurtulabilirler. Olan çocuğa olur ve annesinin babasının ayıbını ölünceye kadar üzerinde taşır. Özetle, neseplerin karışması ve aile kurumunun tahribi yanında bu yolla dünyaya gelecek çocukların insanlığın bir sorunu ve toplumun kıyameti olabileceği göz ardı edilemez. Bu sebeple, Ali el-Kârî’nin değerlendirmesine göre, söz konusu terk edilmişlik, terbiye ve aile sıcaklığından, şefkat, merhamet, iyilik ve kötülük gibi hareket tarzını öğrenmeden yoksun olduğu için insanlara fayda yerine zarar vermesi onun da “cennete giremez” denilmesine sebeptir. Öbür âlemde kendi amelleriyle muamele göreceksin olsa da bu dünyada babasına nispet edilmez, zinâ çocuğu olarak tanınır ve hakaret görür. Faziletli işler kendisine zor gelir, çirkin ve kötü ahlâkın eseri olan şeyleri yapmak kendine kolay gelir.⁴⁴ Diğer rivayetlerde olduğu gibi inkâr etmediği ve haramları helal saymadığı sürece zina yoluyla dünyaya gelmiş ise de kendi amelîne göre muamele

yapar. Bk. Ebû'l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbârî'l-mevdûa*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 488; Ali el-Kârî, başka bir yerde ise “cennete giremez” rivâyetinin aslının olmadığını söyler. Ali el-Kârî, *Mirkât*, 8/3188.

⁴⁰ İsrâ, 17/ 15.

⁴¹ Zilzâl, 99/8.

⁴² Hâkim, *Müstedrek*, 4/112; Beyhâkî ve Taberânî’nin İbn Abbas’tan yaptığı ziyadeye göre “dünyaya gelen çocuk ise anne-babasının işlediği çirkin fiili işlemediği sürece” hadisteki uyarıya muhatap olmaz. Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 488.

⁴³ Benzer şekilde “Üç kişinin en kötüsü veledi zinadır” rivâyeti de çeşitli tartışmaların odağında yer almıştır. Hz. Âişe’nin rivâyetin, “Kimse kimsenin günahını yüklenmez” ayetine aykırı olduğu görüşü için bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 23/221; Sehârenfûrî, *Bezl*, 11/697; Hadisin Hz. Peygamber’e rahatsızlık veren bir münâfık hakkında olduğuna dair bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/234; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 488.

⁴⁴ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Mehmet Ali Sönmez-Halis Aydemir (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1433/2012), “Hazr ve'l-İbâha”, 4/450 (no: 3754); Ali el-Kârî, *Mirkât*, 6/2389; Sehârenfûrî, *Bezl*, 11/697.

göreceği veya Allah'ın bağışlamasını bekleyeceği muhakkaktır. Ancak söz konusu uyarı zinayı ve gayr-i meşru çocuk edinmeyi tiksindirir ve sakındırır.

2.2. Beşerî İlişkileri Olumsuz Etkileyenler

İman, mümin, eman ve emniyet kavramları lafız ve mana olarak ortak anlam evrenine sahiptir. Toplumsal yapının devamını sağlayan en önemli erdemlerden bir de güvenilir olmaktır. Yaşanılan dünyada alınan bütün tedbir ve yaptırımlara rağmen maddî haklarla ilgili boyutu kısmen engellenebilse de manevî, ruhsal ve psikolojik boyutları ile insanın tedirginliğini teskin edecek, vicdan huzurunu temin edecek iç kontrol mekanizmalarının etkin hale getirilmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber (sas), "Mümin, insanların kendisinden güvende oldukları kişidir; Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların güvende oldukları kişidir; hicret eden ise, kötülüklerden uzaklaşan kişidir. Canımı elinde tutana yemin olsun ki, kötülüğünden, komşusunun güvende olmadığı bir kul Cennet'e giremez."⁴⁵ buyurmaktadır. Esasen bu gibi rivâyetlerin yaşanılan dünyayı cennet gibi huzur ve sükûnet ortamına dönüştürme mesajına sahip olduğu dikkate alındığında düşünce dünyasının temellerini sağlamlaştırma ve sorunları azaltma imkânı söz konusu olacaktır. Buna karşılık bedensel saldırı, sözlü hakaret, şahsiyeti rencide eden ve insanlığa sığmayan davranışlar sergileyenlerin inandığı değerleri yeniden sorgulaması gerekmektedir. Söz söylemenin büyük bir sorumluluk gerektirdiği bilincinden yoksun olanların dedikodu, gıybet, iftira gibi ağır sonuçları olan kötü alışkanlıkları terk edememesi sosyal ilişkileri olumsuz etkilemektedir.⁴⁶ Açtığı tahribatın büyüklüğüne bağlı olarak hadiste "koğuculuk (dedikodu) yapan kimse cennete giremez"⁴⁷ ifadeleri ile şiddetli bir uyarı yapılmıştır. Zira kötü ahlâka sahip kimseler insanların hayatlarını çekilmez hale getirirler. Bir anlamda başkasına yaşattığı acı ve ızdırabın sonucu olarak kendisi de kötü ahlâkından ötürü dünya ve ahirette mahrumiyet yaşar.

İletişimi olumsuz etkileyen tutumlardan biri de kibirdir. Bundan dolayı Resûlullah (sas) "Kalbinde hardal tanesi ağırlığınca kibir olan kimse cennete giremez. Kalbinde hardal tanesi kadar iman olan kimse

⁴⁵ İbn Hibbân, "Birr ve'l-İhsan", 1/516 (no: 780); Kurtubî, *el-Müfthim*, 1/228.

⁴⁶ Hucurât, 49/10-12.

⁴⁷ Buhârî, "Edeb", 50; Müslim, "İmân", 290; Tirmizî, "Birr", 41.

cehenneme girmez"⁴⁸ sözleri ile başta Allah'a teslim olmama, iman etmeyerek kibir gösterdiği için mümin vasfını kazanamadığı için cennete giremeyeceği gibi insanlar arası ilişkilerde kibrinden dolayı kardeşlik, dayanışma, paylaşma ve güzel ahlâkın gereklerini sergilemeyenler kastedilmiştir. "Kibir ile yürüyen kaba kimse ve kendini beğenmiş katı kalpli insan cennete giremez"⁴⁹ hadisi kaba ve katı davranışlar sergileyenlerin de içinde yaşadıkları toplumda hoş görülmeceğini ifade eder. Kibrin tezahürlerinden biri olarak elbiselerinin eteklerini sürüyen kimseyle Allah, kıyamet gününde konuşmaz, onun yüzüne bakmaz ve onu temize çıkarmaz"⁵⁰ rivâyeti de giyim kuşam başta olmak üzere beşerî münasebete ilişkin mesajlar içermektedir. Elbisenin eteklerini sürümekle ilgili rivâyetin zahirinden hareketle bazı uç yaklaşımların olduğuna dikkat çeken Yusuf el-Karadâvî (öl. 1444/2022), rivâyetin diğer tarihlerindeki kayıtları dikkate alarak kibrin kastedildiğini söyler.⁵¹ Nevevî (öl. 676/1277) de mukayyed olarak gelen hadislerin mutlak anlamdaki *isbâlü'l-izar* ifadesini kibir ile kayıtladığını söylemektedir.⁵² Hatta bu noktada "Kibirli bir şekilde izar, gömlek, sarık sürüyerek giyinen kimsenin Allah yüzüne bakmaz"⁵³ rivâyetini aktarmakla tüm kıyafetlerde kibir ve gösteriş sahiplerinin aynı tehlide muhatap oldukları görülmektedir. Kibirde hakkı kabul etmeme, insanları ise küçük görme vardır.⁵⁴ Kibir, insanı ahlâkî değer ve insanî erdemleri hayata taşımaktan alıkoyduğunda biz duygusu yerine

⁴⁸ Müslim, "İmân", 265; Ebû Dâvûd, "Libâs", 28; Ebu Hâtim kibirle ilgili durumu şöyle açıklamıştır: "Bu haberde iki anlam vardır. Birincisi şöyledir: Kalbinde hardal tanesi kadar kibir olan kişi cennete girmez. Burada kibirli olmayanların girdikleri en yüce cennet kastedilmiştir. Kalbinde hardal tanesi kadar iman olan cehenneme girmez. Burada cehennem ile gayr-ı Müslimlerin girdiği cehennem en alt tabakası kastedilir. İkinci anlam ise şöyledir: Cennete kalbinde hardal tanesi kadar kibir olan kişi giremez. Burada kibir ile şirki kastetmiştir. Yani müşrik hiçbir cennete giremez. 'Cehenneme kalbinde hardal tanesi kadar iman olan kişi giremez'. Yani ebediyen orada kalmaz." İbn Hibbân, "Hazr ve'l-İbâha", 4/449 (no: 3751).

⁴⁹ Ebû Dâvûd, "Edeb", 8.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, "Libâs", 27; Nesâî, "Buyû", 5; Tirmizî, "Buyû", 5; Dârimî, "Buyû", 63.

⁵¹ Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, 226-228; bk. Sehârenfûrî, *Bezl*, 12/113.

⁵² Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. Haccâc* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1392/1972), 2/116.

⁵³ Nevevî, *el-Minhâc*, 2/116.

⁵⁴ Müslim, "İmân", 147; Kurtubî, *el-Müfhim*, 1/286.

bencillik hâkim olur. Bencil ise başkalarına yaptığı kötülük kadar kendini yalnızlaştırarak, hayatını zorlaştıracak bir yola girmiş olur.

İnsanoğlu tabiatı gereği sevinci ve kederini, mutluluk ve hüznünü paylaşacak, zor zamanlarında birbirlerinin desteğine muhtaç bir yapıda yaratılmıştır. İnsanların farklı donanımlarda ve birbirlerine muhtaç oldukları dünyada idaresi altındakilere kötü davrananların (*seyyîü'l-meleketi*) da cennete giremeyeceği⁵⁵ bildirilmiştir. “Akraba ile ilişkisini kesen kimse cennete giremez”⁵⁶ sözleri ile Hz. Peygamber (sas) bireyin en yakınları ile iletişiminin bozuk olması durumunda, ahiret saadetine engel olacağına işaret ettiği gibi dünyada huzurlu bir yaşantı içinde olamayacağını da işaret etmiş olmaktadır. Hatta bazı rivâyetlerde “üç gündenden fazla küs durması helal olmaz” şeklinde ağır bir uyarı yapılmaktadır. Bazı rivâyetlere “bir sene küs duran kimsenin sanki arkadaşının kanını dökmüş gibi günah üstlendiği” hadisi ilişkileri sürdürmenin esas olduğunu göstermektedir. Sila-i rahim, Allah'ın Rahim isminden türeyen bir isim olmanın ötesinde içinde acıma, şefkat anlamı taşıyan ve yakınların birbirleri ile iletişimini sürdüreceği bağı da ifade eder. Bu bağın koparılmasının (kat'-ı rahim), Allah ile olan bağı da koparma anlamına geldiği ifade edilmiştir.⁵⁷ Ahiretteki karşılığı yanında, cezası dünyada hemen verilecek günahlardan biri de akrabalar ile ilişkiyi kesmektir.⁵⁸ Bütün bunların; yakınlar arası ilişkiyi güçlendirme, dayanışma ve kaynaşmayı gerekli kılan bir yönlendirmeye sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2.2.1. Asabiyet Düşüncesi

Fanatizm ve dogmalara dayalı yaklaşımların küçük gruplar için bütünleştirici fakat büyük toplumsal yapılar için parçalayıcı etkisinden bahsedilebilir. Asabiyet, baba tarafından akrabaların oluşturduğu topluluğun dayanışmasını ifade eden bir olgu olarak algılsa da Arap toplumu için haksızlık temeline dayalı bir hareketi, parçalanmayı,

⁵⁵ Tirmizî, “Birr”, 29.

⁵⁶ Buhârî, “Edeb”, 11; Müslim, “Birr ve Sila”, 18; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 46; Tirmizî, “Birr”, 10.

⁵⁷ Tirmizî, “Birr”, 9; Tîbî, *Şerhu't-Tîbî*, 10/3167; Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, 279.

⁵⁸ Sila-i rahim ile ilgili hadislerin yorumu için bk. Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh et-Tîbî, *Şerhu't-Tîbî ala Mişkâti'l-mesâbîh*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî (Riyad: Mektebetü Nezzâr Mustafa, 1417/1997), 10/3167; Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi şerhu Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 6/31.

mücadeleyi de kapsamaktadır. İbn Haldûn'un (öl. 808/1406) devletin kuruluşu ve devamı için önemli olduğuna dikkat çektiği asabiyet ile hadislerde kınanmakta olan asabiyet bir değildir.⁵⁹ Bu nedenle Hz. Peygamber, üstünlüğün kabilenin itibarıyla eş değer kabul edildiği bir ortamda adalet, hak, kardeşlik, dayanışma gibi toplumsal değerlere davet ederek, asabiye davet edenler ve bu uğurda mücadele edenler hakkında tahkir eden ifadeler kullanarak asabiyet düşüncesini reddetmiştir. "Kim asabiye davet ederse, kim asabiyet uğrunda mücadele ederse, kim asabiyet uğrunda ölürse bizden değildir" sözleri asabiyetin ciddi bir problem olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle toplumsal yapıyı sarsacak ve ayrışmaları tetikleyecek fanatizm reddedilmekte bu uğurda propaganda yapanlar, savaş gibi bir mücadele içine giren ve ölenlerin yaptıkları faaliyetler şiddetli bir uyarıya maruz kalmaktadır. Ancak asabiyet neticesinde masum canlara haksızca kıymayı mübah gören bir zihniyet zaten haramı helal saymakla dinden çıkmış sayılır. Bu takdirde hadisteki sakındırma amacı taşıyan *bizden değildir* ifadesi Müslüman kimliğini yitirmesi anlamına gelecektir.

2.2.2. Can Güvenliğini Tehdit Edenler

İslam; canın, dinin, aklın, neslin, malın (zarûrât-ı hamse) korunması prensibini esas alarak hükümleri belirlemiştir. Meşru bir mücadele, savaş, kısas ve hataen olması hariç ırkı, dini ve mensubiyeti ne olursa olsun masum bir cana kıymak büyük bir günahdır. Allah Resûlü, "Bize karşı silah taşıyan bizden değildir"⁶⁰, "Bize kılıç çeken bizden değildir"⁶¹ sözleriyle Müslümanların birbirleri ile mücadele içinde olmaması gerektiğini şiddetli bir ifade ile haber vermektedir. Başka rivâyette ise, birbirlerine silah çekenlere meleklerin lanet edeceği bu lanetin ise cennetten uzak olma anlamına geldiği söylenmiştir.⁶² Hadisin iki şekilde anlaşılması mümkündür. İlk olarak bir Müslüman, kardeşine silah çekmeyi, dolayısıyla onu öldürmeyi kastediyorsa bunu

⁵⁹ Asabiyet konusu için bk. İsa Onay, "Sosyo-Politik Rivâyetlerin Anlaşılmasında Bağlamın Tespiti-"Câhiliye Ölümü" Rivâyetleri Örneği"-, *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 47-86.

⁶⁰ Müslim, "İmân", 280.

⁶¹ Buhârî, "Diyât", 2, "Fiten", 7; Müslim, "İmân", 281; Tirmizî, "Hudûd", 26.

⁶² Ali el-Kârî, *Mirkât*, 6/2300; Günlük hayatta emir ve yasakları, iyilik ve kötülükleri bildiren hadislerdeki melek-şeytan gibi ifadelerin sembolik anlamı olduğuna dair bk. Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması*, 245.

da helal sayıyorsa, haramı helal saydığı için küfre düşer ve “bizden değildir” ifadesi Müslüman değildir anlamına gelir. Diğeri ise, Müslümanlar kardeşlik hukukuna riayet ederler dolayısıyla birbirlerine silah çekmek gibi kardeşliğe zarar veren davranış sergilemesinler demektir.

İslam aynı zamanda, müşriklerle de beşerî ilişkilerin esasını belirleyen bazı hükümler getirmiştir.⁶³ Cizye vermeleri, anlaşma yapmak veya eman sayesinde gayr-i Müslim unsurlar can ve mal güvenliğine sahiptir. Bu doğrultuda Allah'ın Resûlü, “herhangi bir kişi, antlaşmalı bir zimmîyi (İslam ülkelerinde yaşayan gayr-ı müslim) (haksız yere) öldürürse -cennetin kokusu kırk yıllık mesafeden duyulup hissedilir olduğu hâlde- cennetin kokusunu koklayamaz” buyurmuştur.⁶⁴ “İman, (kendisine güvence verilen bir kimseyi) ihanet ederek öldürmeyi engeller. Mümin (eman verilen kimseyi) aldatarak öldürmez.”⁶⁵ sözleri gayr-i Müslimlerin de hayatlarının dokunulmaz oluşuna işaret eder. Hadisin tariklerinde cennetin kokusunun yetmiş, yüz, beş yüz ve bin yıl mesafeden alınabileceği bildirilmiştir. Yorumcular ise bu sayıların umum-husus ifade etmesi yanında işlenen cürümlere karşılık farklılık arz edebileceğini ve nihayetinde kesretten kinaye olduğunu büyük günah işleyen müminin işlediği suçun cezasını çektikten sonra cennet gireceği, cehennemde ebedi kalmayacağını delili olduğunu söylemişlerdir.⁶⁶ Esasında zikredilen rivâyetler toplumsal güvenliği tehdit eden söylemleri terk etmeyi ve hiç kimsenin Allah'ın rahmetine dayanarak kötülüğe kapı aralayan bir tavır içinde olmaması gerektiğini haber vermektedir.

2.3. İdaresini Üstlendiği Toplumun Hakkını Korumayan Yönetici

İdareciliği emanet ve hakkıyla ifa etmeyenler için kıyamet gününde rezillik ve pişmanlık⁶⁷ olarak niteleyen Allah Resûlü, “Herhangi bir idareci, kapısını ihtiyaç sahibine, yoksula ve elinde hiçbir şeyi olmayan fakire kapatırsa, ihtiyaç ve fakirlik içine düştüğünde Allah

⁶³ Enfâl, 8/58; Buhârî, “Vesâyâ”, 8; Müslim, “İmân”, 107, “Cihâd ve siyer”, 12; Tirmizî, “Birr”, 18.

⁶⁴ Buhârî, “Cizye”, 5.

⁶⁵ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 157.

⁶⁶ Aynî, 'Umde, 15/89, 24/72.

⁶⁷ Müslim, “İmâre”, 16.

da göğün (cennetin) kapılarını onun yüzüne kapatır”⁶⁸ sözleri ile yöneticilerden sorumlulukları altındakilerin hukukunu gözetlemelerini istemiştir. Hz. Peygamber âdil yöneticiyi övüp ona müjdelere verirken, zalim yönetici hakkında ise onun kötü akıbetini ise şöyle haber vermiştir: “Müslümanların idaresini üstlenip de onlar için çalışmayan ve onları doğruya yönlendirmeyen yönetici, onlarla birlikte cennete giremez.”⁶⁹ Diğer rivâyette ise, “... cennetin kokusunu dahi alamaz.”⁷⁰ “... İdaresi altındakilere ihanet üzere ölürse, Allah ona cenneti haram kılar.”⁷¹ Bu bağlamda bir topluluğun idaresini üstlendiği halde onları hayra, iyilik ve güzel davranışlara teşvik etmeyen ve samimi davranmayan, haklarını savunmayan kimsenin hüsrana uğrayacağı anlaşılmaktadır.⁷² Adil yöneticilerin, toplumda barış ve sükûnete vesile oldukları buna mukabil zulüm ve haksızlıkların yaşandığı toplumda ise kaos ve kargaşanın, sosyal problemlerin, heva ve menfaate esir olan bir anlayışın hakimiyeti söz konusudur. “Yönetim işi ehil olmayan kimselere verildiği zaman kıyameti bekle!”⁷³ sözünden kastın da yaşanacak kargaşanın toplumun kıyameti olduğu muhakkaktır.

Cennetin kokusunu alamaz ifadesini kâfir öldüğü takdirde veya zulmü helal sayıyorsa cennetin kokusunu duyamaz şeklinde yorumlayan şârihler; Müslüman olarak öldüğü takdirde kıyamet günü cennetin kokusunu ilk önce duyanlarla birlikte duyamaz ya da hasımlarla helalleşip Allah’ın affına mazhar olmadıkça duyamaz anlamına geldiğini, bunula birlikte *cennete giremez* ve *cennetin haram kılınmasını* zalim idarecileri uyarmak için şiddetli bir uyarı olarak değerlendirmişlerdir.⁷⁴

⁶⁸ Tirmizî, “Ahkâm”, 6.

⁶⁹ Müslim, “Îmân”, 229. “Allah’ım, bir kimse ümmetimin yönetimi konusunda bir vazife alır da onlara zorluk çıkarırsa sen de ona zorluk çıkar! Bir kimse ümmetimin yönetiminde görev alır da onlara hoş muamele ederse, sen de ona hoş muamele eyle!” Müslim, “Îmâre”, 19.

⁷⁰ Buhârî, “Ahkâm”, 8.

⁷¹ Müslim, “Îmâre”, 21.

⁷² Ali el-Kârî, *Mirkât*, 6/2403.

⁷³ Buhârî, “İlim”, 2.

⁷⁴ Ali el-Kârî, *Mirkât*, 6/2403; Aynî, *’Umde*, 24/228. Bk. Câbir b. Abdullâh, Resûlullah’ın (sas), “Ey Ucre’nin oğlu Kâ’b, beyinsizleri işbaşına getirmekten Allah’a sığınmalısın! Gün gelecek öyle idareciler olacak ki, onların yanına varıp, zulümlerine destek olan,

2.4. Sosyal Sorumluluktan Yoksun Olanlar

Allah Resulü (sas), imanın sosyal boyuta sahip bir değer olduğunu “sizden birisi kendisi için istediğini, kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz”⁷⁵ sözleri ile ortaya koymuştur. Bu değer de üstünde “ben sizden birisine evladından, anne-babasından ve tüm insanlardan öncelikli olmadığım sürece iman etmiş olmaz”⁷⁶ rivâyeti ile sevdiği her ne var ise onu da Allah’ın sevgisine bağlı olarak sevmesi⁷⁷ gerektiğini ifade etmektedir. Buradan hareketle kişilerin birbirlerini sevmesi ve aralarındaki beşerî ilişkilerin temeli Allah ve Resûlü’nün sevgisi ekseninde değer kazanmış olmaktadır. Esasen bu bilinç, empati duygusu ile beşerî münasebetleri geliştirmeye katkı sunarak basit menfaatler doğrultusunda kardeşlerin hak ve hukukunu yok saymayı engellemektedir.

“Komşunun komşuya mirasçı kılınacağını zannettim”⁷⁸ buyuran Hz. Peygamber, komşuluk ilişkilerine dair bir ahlâk oluşturmaya çalışmaktadır. “Komşusu aç iken tok duran mümin değildir”⁷⁹ “Komşusunun aç olduğunu bildiği halde geceleyen mümin değildir”,⁸⁰ başka bir rivâyette “İçlerinde aç kimselerin olduğu topluluktan Allah zimmetini (korumasını) kaldırır” rivâyetleri beşerî ilişkileri güçlendirmede Resûlullah’ın (sas) dikkat çektiği önemli bir boyuttur.

yalanlarını doğrulayan kimse benden değildir; ben de ondan değilim ve Kevser havuzunda benimle buluşmayacaktır. Her kim onların yanına gitmez, zulümlerine destek olmaz, yalanlarını doğrulamazsa işte o kişi bendendir, ben de onandım ve Havuzun başında benimle buluşacak olan da odur... Ey Ucre’nin oğlu Kâ’b, haramdan beslenmiş bir beden Cennet’e giremez!” dediğini rivayet etmiştir. İbn Hibbân, Peygamber’in (sas), o benden değildir ben de ondan değilim sözü için, ‘bu işte o benim gibi değildir ben de onun gibi değilim’ anlamında, Hicaz halkı arasında kullanıla gelen bir ifade tarzı olduğunu söylemektedir. Haramdan beslenmiş bir beden Cennet’e giremez, sözüyle de cennetlerden birini kastediyor; çünkü birçok cennet vardır. Peygamber’in (sas) şu sözleri de böyledir: Zinâdan doğma çocuk, anne ve babasının haklarını çiğneyen evlat ve yaptığı her iyiliği başa kakan kimse Cennet’e giremez. Burada da cennetlerden birini kastediyor. İbn Hibbân, Salât, 1/158 (no: 58).

⁷⁵ Buhârî, “İman”, 13.

⁷⁶ Buhârî, “İman”, 15.

⁷⁷ Buhârî, “İman”, 16.

⁷⁸ Buhârî, “Edeb”, 28; Müslim, “Birr”, 140.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/486.

⁸⁰ Rivayetin eleştirisi için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/486.

Allah Resûlü'nün tek bir vücuda benzettiği mümin topluluğu herhangi bir rahatsızlıktan etkilenen yapı görünümündedir.⁸¹ Maddî sorunlar kadar manevi problemlerin de ateş çemberi gibi herkesi kuşatmaması için Müslümanların sorumluluk üstlenmesi dinin temel mesajları arasındadır.⁸² Bu bilinç düzeyine erişmeyen ve sorumluluk üstlenmeyen kimselerin hakiki anlamda imanın kendisine kazandıracağı güzellikten yoksun olduğunu Hz. Peygamber'in "mümin değildir, bizden değildir" ifadeleri ile dile getirdiği söylenebilir.

2.4.1. Paylaşma Erdeminden ve Ahlâkından Yoksun Olanlar

İnfak, zekât, sadaka, sosyal dayanışmanın sağlanması ve servetin tekelleşmemesi adına önemli bir görevdir. "Cimrilik ve kötü ahlâk müminde bir araya gelmez" rivâyeti ile iki durumun da mümine yakışmayacağı, cimriliğin önceki toplumların helakine sebep olduğu bildirilerek cimrilikten, pintilikten sakının uyarısı yapılmıştır. Bu nedenle bencilce hareket edenler ihtiyaç sahiplerini görmezden gelerek sonuçta kendi mallarını gasp, hırsızlık gibi maddî tehlikelere, kendilerini de haset gibi manevî tehlikelere maruz bırakmaktadırlar. Bu davranışlarıyla halktan uzaklaştıkları gibi Allah'tan da uzaklaşmaktadırlar, cömert olan ise halka yakınlık yanında Allah'ın sevgisine de mazhar olmaktadır. Bu yönüyle sırf kendi çıkarlarını gözetenlerin, kul ve kamu hakkına riâyet etmeyenlerin, görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyenlerin hakikî anlamda ne bu dünyada ne de ahirette saadete erişmesi mümkündür. "Ara bozuculuk yapan, yaptığı iyiliği başa kakan ve cimri olan kimse cennete giremez."⁸³ rivâyeti sosyal güvenlik bağlamında değerlendirildiğinde toplumsal kazanımlar göz ardı edilemez.

Diğer taraftan infak ve dayanışma ahlâkından bahsetmek gerekir. Resûlullah, "Allah şu üç kimseyle kıyamet gününde konuşmaz, onların yüzüne bakmaz ve onları temize çıkarmaz" buyurdu. Ebû Zer 'Onlar zarar ettiler hüsrana uğradılar kimdir onlar' deyince Resûlullah (sas) "Onlar elbiselerinin eteklerini sürüyen, yalan yere yemin ederek malını satmaya çalışan ve verdiği şeyi başa kakan kimselerdir" buyurdu.⁸⁴

⁸¹ Müslim, "Birr", 66.

⁸² Enfâl, 8/25; İbn Mâce, "Fiten", 20.

⁸³ Tirmizî, "Birr", 41.

⁸⁴ Ebû Dâvûd, "Libâs", 27; Nesâî, "Buyû", 5; Tirmizî, "Buyû", 5; Dârimî, "Buyû", 63.

Konuya dair başka bir rivâyette ise "... Kırdan fazla suyu olduğu halde gelip geçen yolcuların bu sudan faydalanmasına engel olan kişi, ikindiden sonra bir kimseye bir mal satarken, yalan yere Allah'a yemin edip o malı şu kadara aldığını söyleyerek müşteriyi kendisine inandıran kişi, bir yöneticiye yalnız dünyalık menfaat için biat eden ve dünyalık verirse sözünde durup vermezse sözünü bozan kişi."⁸⁵ şeklinde geçmektedir. Allah'ın konuşmaması, bakmaması ve tezkiye etmemesi hakkında Nevevî, onlarla hayır ve iyilik ehline hitap ettiği gibi etmez bilakis öfkeli bir şekilde konuşur, onlardan yüz çevirir, onlara fayda verecek ve sevindirecek bir konuşma yapmaz, rahmeti müjdeleyen melekleri onlara göndermez, onları işledikleri günahların kirlerinden arındırmaz şeklinde yapılan yorumları aktarmaktadır.⁸⁶

Bu konuda ihtiyaç sahiplerinin onurunu rencide etmemek için kavli-i maruf/gönül alıcı sözler söylemek önemli bir erdemdir. Diğer taraftan konuya dair esaslardan biri de "sağ elin verdiği sol el bilmeyecek kadar gizli sadakaların" tavsiye edilmesi bu hassasiyeti gözetilenlerin Allah'ın rahmetine mazhar olacakları bildirilmektedir. Kültürümüzde muhtaç kimselerin şahsiyetleri en üst düzeyde sadaka taşları uygulaması ile korunmuştur. "Sadakalarınızı başa kakmak suretiyle iptal etmeyin" âyeti, hadiste zikredilen Allah'ın rahmetinden uzak olma, sevaptan mahrum olma anlamı taşımaktadır. Esasında yapılan iyilikler, art niyet ve yanlış tutumlar nedeniyle boşa gitmiş olmaktadır. Ahiretteki kaybedilecek güzelliklerin yanı sıra dünya hayatında ihtiyaç sahiplerine yaptığı iyiliği sürekli hatırlatmak hatta başkalarına da duyurulması, nefret duygularını harekete geçirmeye neden olabilmektedir. Bu noktada yapılan iyiliklerle insanları köleleştirmek iyilik değil, bilakis daha büyük çıkar ve konum elde etmek için tefeciliktir. Sadaka ve zekâtlar insanların birbirlerine sadakat ve bağlılıklarını sağlayacak köprü vazifesini ihmal ettiğinde ise muhtaç kimselerin toplumda sorunları ile baş başa kalmaları ve problemlerin altında ezilmesi gibi muhtemel kötü sonuçları ortaya çıkarmaktadır.

2.4.2. İktisadî İşlemlerde Dürüst Davranmayanlar

Âyet ve hadislerde ticaretin temel dinamiklerinin karşılıklı rıza, aldatmama, malın kusurunu gizlememe, ölçü ve tartıda hile yapmama,

⁸⁵ Müslim, "İmân", 297. "Yaptığı iyiliği başa kakan cennete girmez." Nesâî, "Eşribe", 46; Dârimî, "Eşribe", 5.

⁸⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, 2/116.

meşru ve helal olması gerektiği bildirilmektedir. Bu noktada dikkat çekici örneklerden biri de Hz. Peygamber'in şiddetli uyarısına sebep olan şu olaydır: Resûlullah (sas) çarşıda bir buğday yığının yanına gelmiş, elini yığının içine daldırınca eli ıslanmış ve "Ey buğdayın sahibi, bu durum da nedir?" diye sordu. Adam da "Ey Allah'ın Resûlü! Yağmur yağmıştır" dedi. Resûlullah da (sas), "Islak olan kısmı müşterinin görmesi için yığının üzerine çıkarman gerekmez mi?" dedi ve şöyle dedi: "Aldatan bizden değildir."⁸⁷ Diğer bazı rivâyetlerde ise yiyecek sahibine memnuniyetsizliğini ifade ederek, "Müslümanlar arasında aldatma yoktur! Bizi aldatan, bizden değildir!"⁸⁸ buyurmuştur. Hatta malını satmak için çokça yemin edenlerin ve malındaki kusuru açıklamadan satan kimselerin Allah'ın gazabına uğrayacaklarını ve melekler tarafından lânetleneceklerini haber vermiştir.⁸⁹ İbn Hibbân el-Büstî'nin (öl. 354/965), "Bizi aldatan bizden değildir. Aldatmak (için planlar yapan) ve aldatmak (için hile yapan) ateştedir"⁹⁰ olarak aktardığı rivâyette ise tehdidin boyutu dile getirilmiştir. Söz konusu rivâyeti aktaran Tirmizî (öl. 279/892) bu konuda birçok sahabinin rivâyette bulunduğunu haber vererek, ilim adamlarının uygulamasının bu hadise göre olduğunu, âlimlerin aldatmayı hoş karşılamadıklarını ve aldatma haramdır dediklerini aktarır.⁹¹

İslam, tarafların zarara uğrayıp-uğramamasını da dikkate almadan haksız kazancın her türlüşünü haram kılmıştır. Başkalarının malını da haksız bir şekilde elde edenlere de "... Kim zorla birinin malını ele geçirmek isterse bizden değildir."⁹², "Her kim yağmalama yaparsa bizden değildir"⁹³ hadisi her durumda hakkaniyetle davranmayı gerekli kılmaktadır. "Kim, hakkı olmayan bir şeyi iddia ederse bizden değildir ve ateşten oturağını (cehennemdeki yerini) hazırlasın"⁹⁴ ve "Hakkı olmayan bir şeyi yalan yeminle elde etmeye çalışan kimseye Allah

⁸⁷ Tirmizî, "Buyû", 74.

⁸⁸ Dârimî, "Buyû", 10.

⁸⁹ İbn Mâce, "Ticâret", 45.

⁹⁰ İbn Hibbân, "Birr ve'l-İhsan", 3/422 (no: 2684).

⁹¹ Tirmizî, "Buyû", 74.

⁹² Tirmizî, "Nikâh", 30.

⁹³ Tirmizî, "Siyer", 40; İbn Mâce, "Fiten", 3.

⁹⁴ İbn Mâce, "Ahkâm", 6.

cenneti haram kılar, cehennemi ona gerekli kılar”⁹⁵ rivâyeti de gerek hukuki gerek ticari herhangi bir hak veya malı haksız elde etmeyi önlemeye yöneliktir. Rivayetlerdeki şiddetli uyarılara bakıldığında güven unsurunun en fazla zarar gördüğü ticari işlemler üzerinden mesajlar vermek suretiyle güvene dayalı toplumsal hayatı tesis etmek istenmektedir.

3. İman-Amel-Ahlâk İlişkisi Bağlamında Şârihlerin İlgili Rivâyetler Hakkındaki Yorumları

İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren tartışılan konuların başında imanın mahiyeti, iman-amel ilişkisi ve büyük günah işleyenlerin durumu gelmektedir.⁹⁶ Bu çalışmada ele alınan *mümin olamaz, cennetin kokusunu alamaz, cennete giremez, bizden değildir, Allah yüzüne bakmaz* gibi formlarda aktarılan rivâyetlerde zahiren mümin olmadığını veya küfrü çağrıştıran dolayısıyla imanı yitirme ve rahmetten uzak olmayı gerektirecek birçok nitelik zikredilmektedir. Doğal olarak burada müminlerin işledikleri günahların onları iman dairesinden çıkarıp çıkarmadığı sorusu akla gelmektedir. Burada imanın mahiyeti ve mürtekb-i kebîre (büyük günah işleyen kişi) meseleleri uzun uzadıya tartışılacak değildir. Zira Hâricî, Mu'tezile, Mürcie gibi fırkaların iman ehlinde sadır olan günaha dair görüşlerine akâid eserlerinden bakılabilir. Ancak kısaca ifade etmek gerekirse söz konusu davranışları yapmanın helal olduğuna inanmadığı sürece Ehl-i Sünnet'e göre masiyeti işlemek kişiyi kâfir yapmaz.⁹⁷ İman ettiği halde büyük günahlarda ısrar ederlerin durumu Allah'a kalmıştır. Allah isterse onları doğrudan bağışlar isterse cezalarını çektikten sonra onları cennete koyar. Onun için *cennete giremez* ifadeleri de ilk cennete girenlerden olmaz, ya da söz konusu davranışları helal sayarsa asla cennete giremez şeklinde anlaşılmıştır.⁹⁸ Bu girişten sonra şârihlerin zikri geçen hadisler hakkındaki yorumları Hz. Peygamber'in maksadını anlamaya katkı sağlayacaktır.

İbn Battâl el-Kurtubî (öl. 449/1057) ve Şemsüddîn el-Kirmânî'den (öl. 786/1384) benzer yorumları nakille, Bedrüddîn el-Aynî (öl. 855/1451),

⁹⁵ Tirmizî, "Buyû", 2; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, 4/406.

⁹⁶ Tartışmalar için bk. Sâbûnî, *el-Kifâye*, 325, 351.

⁹⁷ Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, thk. Muhammed Aruçi (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 326.

⁹⁸ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, 6/31; Şehârenfûrî, *Bezl*, 6/565, 12/123, 13/284.

“bizden değildir” ifadesi hakkında, benim sünnetime uyanlar, hidayetle doğru yolu bulanlar değildir, bizim rehberliğimize tam manada uyanlar değildir, anlamında olduğunu yoksa büsbütün imandan çıkma anlamında olmayacağını, Ehl-i sünnete göre masiyetin küfrü gerektirmediğini, ancak kişi bu davranışların helal olduğuna inanıyorsa hariç diyerek değerlendirmede bulunmaktadır.⁹⁹ Ali el-Kârî, “bizden değildir” ifadesini bizim sünnetimize uyan, yolumuzu takip eden ya da dinimize uyan değildir, anlamını verdikten sonra kastedilenin şiddetli bir uyarı ve tehdit olduğunu söyler.¹⁰⁰ Başka bir yerde ise sünnetin sevabını elde edemez, sünneti terk edenler için bir tehdit ya da dinsiz bir şekilde ölmekten korkutmaktır¹⁰¹, seçkin kimselerden değildir ve olumsuz davranış sahiplerinden uzaklaşma (tebrîe)¹⁰² diyerek açıklamıştır. “Bizim sünnetimize ve yolumuza kâmil manana uyanlar değildir” demek her ne kadar dine bağlı olsa da detaylarda tam manasıyla gereklerini yerine getirmediğini mübalağa lafızları ile dile getirmektedir.¹⁰³

Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn el-Kurtubî (öl. 656/1258) de *leyse minna* ifadesinin söz konusu davranışları yapanların helal saydıkları takdirde zahîrî manasına uygun olarak anlaşılacağı, eğer helal sayma gibi bir durum söz konusu değilse inandığı peygamberin ve dinin yolunda değildir, gibi manalarda tevil edilir. Câhiliyedeki ölünün ardından yapılan feryatlar, bir kimsenin kendisini başkasına nispet etmesi, bıyıkların düzeltilmesi, efendisinden kaçan kölenin namazının kabul olmayacağını ifade eden rivâyetler de üzerinde durduğumuz konuya örnek olarak zikredilebilir. Bu gibi rivâyetlerin söz konusu davranışları engelleme gibi bir faydası vardır¹⁰⁴ diyerek açıklar. Kurtubî, ayrıca “iman etmiş olmaz” hakkında kâmil bir imandan, “cennete giremez” hakkında ise her bir günahın küfre götüren boyutu olduğunu dolayısıyla Allah'ın haram kıldığı bu fiilleri küçük görüp gerekli

⁹⁹ Aynî, 'Umde, 8/87; Ali el-Kârî, *Mirkât*, 3/1234; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, 4/68.

¹⁰⁰ Ali el-Kârî, *Mirkât*, 3/1234, 5/2128, 6/2300, 7/3077.

¹⁰¹ Ali el-Kârî, *Mirkât*, 7/2822.

¹⁰² Ali el-Kârî, *Mirkât*, 8/3114.

¹⁰³ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, 4/68.

¹⁰⁴ bk. Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîşi kitâbi Müslim*, nşr. Muhyiddin Dîb Müstü v.d. (Beirut: Daru İbn Kesîr, 1417/1996), 1/300.

ihdimamı göstermeyen ve uzaklaşmayan kimselerin küfre düşmesinden korkulur diyerek açıklamaktadır.¹⁰⁵ Ali el-Kârî, *cennete giremez* ifadesi için ilk girenlerle giremez anlamında olabileceği yanında masiyeti helal sayıyorsa girmeyeceği ya da bu ifadenin şiddetli bir tehdit anlamına geldiğini söyler ve Tîbî'nin (öl. 743/1343) “cennete giremez” ifadesinin “ateşe girer” ifadesinden daha etkilidir dediğini aktarır.¹⁰⁶

“Allah'ın konuşmaması, bakmaması ve tezkiye etmemesi” hakkında Nevevî, *Sahîh-i Müslim* üzerine yazdığı *el-Minhâc* adlı şerhte, onlarla hayır ve iyilik ehline hitap ettiği gibi etmez; bilakis gazap içeren bir şekilde konuşur, onlardan yüz çevirir, onlara fayda verecek ve sevindirecek bir konuşma yapmaz, rahmeti müjdeleyen melekleri onlara göndermez, onları işledikleri günahların kirlerinden arındırmaz şeklinde yapılan yorumları aktarmaktadır.¹⁰⁷ Kurtubî, onları değersiz gördüğü için vasitasız konuşmaz yorumları yanında bu ikazın aslında onları dikkate almamak anlamlarına geldiğini söylemektedir.¹⁰⁸

İslam âlimleri mümin olduğu halde büyük günah işleyen kimselerin iman dairesinden çıkmadıklarını ancak fâsık olduklarını söylemişlerdir. Esasında İslâm âlimlerini bu gibi azap, tehdit içerikli rivayetleri yorumlamaya sevk eden başka deliller vardır. Buna göre, büyük günah işleyen kimseler hakkındaki görüşlerin önünde sonunda, “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışındaki günah sahiplerinden dilediğini isterse bağışlar.”¹⁰⁹ âyeti ile “kim lâ ilâhe illallah derse cennete girer”¹¹⁰ hadisini temel bir ilke olarak kabul ettiğini söylemek gerekir. “Cennete giremez”, “Allah onu tezkiye etmez”, iman etmiş olmaz” formunda gelen ifadelerin de bu noktada yorumlanması gerektiği açığa çıkmaktadır. Parçacı bir yaklaşım ise, bizi yanlış yorumlara ve neticelere götürecektir.¹¹¹ Âlimler, zâhirde itikâdî boyutu

¹⁰⁵ Kurtubî, *el-Müfhim*, 1/228.

¹⁰⁶ Ali el-Kârî, *Mirkât*, 6/2389.

¹⁰⁷ Rivayetlerde Allah'ın yüzlerine bakmayacağı insanlar arasında zina eden yaşlı, kibirli fakir, yalan söyleyen yönetici, susuz bir yerde kullandığı suyun fazla kısmını yolculardan esirgeyen, yöneticiye biat ettiğinde yöneticiden bir menfaat elde ederse bağlılığını devam ettiren bir menfaat elde edemediğinde ise sözünde durmayan kimse sayılmaktadır. Nevevî, *el-Minhâc*, 2/116.

¹⁰⁸ Kurtubî, *el-Müfhim*, 1/302.

¹⁰⁹ Nisâ, 4/48, 116; Ayrıca bk. Mü'minûn, 23/1-9.

¹¹⁰ Müslim, “İmân”, 53.

¹¹¹ Örnekler için bk. Sancaklı, “Hadislerin Doğru Yorumlanması”, 143.

olan bu hadislerden muradın imandan çıkma, imansız kalma olmadığı görüşündedir. Bazı âlimler, hadisteki mananın sakındırma, tehdit veya kötü âkıbeta düşmemek için uyarma mahiyetinde olduğunu, imandan çıkma olmadığını açık bir şekilde ifade etmişlerdir.¹¹² Bununla birlikte söz öbeklerindeki uyarıların fıkıh literatüründe günah olarak nitelendirilmesi de bu davranışların terk edilmesi gerektiğini göstermektedir. Israr edilen her bir günahın küfre götürmesi¹¹³ hiç değilse Müslüman şahsiyetini lekelemesi dikkate alındığında Allah Resûlü (sas) caydırıcı ve derin bir etki bırakan güçlü bir dil ile zihinsel ve davranışsal değişimi gerçekleştirmeyi, çirkin davranışlardan ve kötü fiillerden uzaklaştırmayı ve toplumsal bünyeyi inşa etmeyi amaçlamaktadır.¹¹⁴

Ayrıca Buhârî'nin ve Müslim'in *Kitabu'l-imân* içinde dâhil ettiği birçok hadise bakıldığında¹¹⁵ imanın sadece kabulden ibaret olmadığı¹¹⁶ bilakis inanç, davranış ve ahlâk ekseninde bir dönüşümü gerçekleştirmek istediği rahatlıkla söylenebilir.¹¹⁷ Örneğin; sol el ile yemek yemekten sakındırmak için şeytanın sol eli ile yediğini¹¹⁸, içinde köpek ve resim bulunan evlere meleklerin girmeyeceği¹¹⁹, arrâfa (geçmiş ve gelecek tahmininde bulunan kişi) giden¹²⁰ ve içki içenin¹²¹ namazı

¹¹² Sancaklı, "Hadislerin Doğru Yorumlanması", 141.

¹¹³ Kurtubî, *el-Müfhim*, 1/228.

¹¹⁴ Ekizer, "Hz. Peygamber'in Üslubunda Mecazi Anlatım", 217.

¹¹⁵ Buhârî, "İmân", 3-7; Kurtubî, *el-Müfhim*, 1/131.

¹¹⁶ Malik, Şafii ve ehli hadise göre iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organların amelinden oluşmaktadır. Bk. Sâbûnî, *el-Kifâye*, 351.

¹¹⁷ Buhârî, "İmân", 38.

¹¹⁸ Müslim, "Eşribe", 107.

¹¹⁹ Buhârî, "Libas", 88.

¹²⁰ Müslim, "Selam", 125.

¹²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen*, Nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Dimaşk: Dar-u Risâle, 1430/2009), "Eşribe", 4; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde (Halep: Mektebetü'l-matbatî'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Eşribe", 46; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Daru'l-muğni, 1412/2000), "Eşribe", 5; İbn Mâce, "Eşribe", 3. Bağlılığın terk edilmesini teşvik sadedinde ibadetin kabul olunmayacağı bildiren rivâyetler yanında "... içki müptelası olan kişiler cennete giremez." sözleri ile Allah Resûlü bireyin ve toplumun ifsadına sebep olan bu bağlılığın terk edilmesini güçlü bir dille bildirmektedir.

kabul olmayacağı, İslam'ın cahiliye âdeti diyerek kerih gördüğü¹²² durumları haber veren rivâyetlerin de Müslüman kimliğini oluşturmada etkili bir dil olduğunu söylemek mümkündür. İbadetlerle ilgili olarak da “her kim yalan söylemeyi ve yalanla amel etmeyi bırakmazsa o kimsenin yemesini içmesini bırakmasına Allah'ın ihtiyacı yoktur.”¹²³ rivâyeti ile kastedilen ibadeti terk etmek değil aksine yalan söylemeyi terk etmektir.

Araştırmaya konu olan rivâyetler yanında sorumluluk bilincine sahip mümini tarif eden rivâyetler¹²⁴ konuyu anlamaya katkı sağlamaktadır. Örneğin; “yaptığım takdirde beni cennete götürecek amelleri söyle”¹²⁵, “en hayırlı iş”, “hangi amel daha faziletli”, “insanların en kötüsü”¹²⁶, “sizin en hayırlınız”¹²⁷, “en şerli olanınızı haber vereyim mi?”, “hayır yoktur”¹²⁸, “Allah ona cenneti haram kılar”, “Müslümana helal olmaz” uyarısıyla aktarılan rivâyetlerde çoğu defa beşerî ilişkilerin kontrol edilmesine yönelik mesajlar yer almaktadır.¹²⁹ “Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa...”¹³⁰, “büyük günahların en büyüklerini haber vereyim mi?”¹³¹, “iman etmedikçe cennete giremezsiniz birbirinizi

Hadisteki ifadeden anlaşıldığına göre, bağımlı (müddin) kişinin bunu doğal görmesi, haram olduğunu kabul etmemesi durumunda hadisin zahiri manasını tevil edecek bir mana yoktur. Helal saymayan kimse ise Allah'ın doğrudan bağışlaması hariç cezasını çektiikten sonra cennete girer. Ali el-Kârî, *Mirkât*, 7/3091.

¹²² “Bir musibete uğradığında, ölen kişilerin ardından elbiselerini yaka paça yırtan, elleri ile yüzünü tokatlayan ve câhiliye âdeti olarak (ölümü ve helaki isteyen sözlerle) feryat-figan eden, bağırıp çağırınlar bizden değildir.” Buhârî, “Cenâiz”, 35; Müslim, “İmân”, 285; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Yasir Hasan vd. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1436/2015), “Cenâiz”, 29; bk. Ebü'l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâtü'l-mesâbih* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2002), 3/1234.

¹²³ Buhârî, “Savm”, 8.

¹²⁴ Müslim, “İmân”, 172; Tirmizî, “Birr”, 18.

¹²⁵ Kurtubî, *el-Müfhim*, 1/166.

¹²⁶ Buhârî, “Edeb”, 52; Tirmizî, “Birr”, 46.

¹²⁷ İbn Mâce, “Nikâh”, 50.

¹²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/107.

¹²⁹ İbn Mâce, “Zühd”, 4.

¹³⁰ Buhârî, “Edeb”, 31; Aynî, *Umde*, 22/110.

¹³¹ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 6/23; hesapsız cennete girecek ifadesi için bk. Kurtubî, *el-Müfhim*, 1/462.

sevmedikçe iman etmiş olmazsınız...”¹³², “Mümin kendisi ile güzel iletişim kurulabilen ve kendisinden hayır umulan kimsedir. Kendisinden iyilik ve güzellik umulmayan kimse de ise hayır yoktur”¹³³, “Allah farzını (adl) ve nafilisini (sarf) kabul etmez” formundaki rivâyetlerin de toplumu inşa eden, bilgi ve davranış açısından¹³⁴ Müslüman bilincini hayra ve güzele sevk eden üslupta geldiği görülmektedir. Allah Resûlünün (sas) imanın şubelerini (şuabü'l-iman) açıkladığı üst ve alt değerlere bakıldığında en üstte tevhid akidesini benimsemek en alt davranış kalıbının ise insanlara zarar veren bir engelin bertaraf edilmesinden bahsedilir. Bütün bunlar esasında Peygamber'in (sas) bireyi ve toplumu Allah'a karşı kulluk görevlerinin bilincinde olmaya (et-ta'zîm lihukûkillah) ve yaratılanlara şefkatle yaklaşılmaya (eş-şefakatü ala halkillah)¹³⁵ sevk ederek seçkin karakterini oluşturmada kullandığı metot çeşitliliğini göstermektedir.

Sonuç

Dinin doğru anlaşılması, öncelikle Kur'ân-ı Kerim ve hadislerin doğru anlaşılmasına bağlıdır. Hadislerin sübutu ne kadar önemliyse delaleti yani hadislerin anlaşılması ve yorumlanması da bir o kadar önemlidir. Bunun için hadisleri, Hz. Peygamber'in kullandığı eğitim metotları, edebî üslubu, Kur'an-sünnet bütünlüğü ve dinin genel ilkeleri ışığında değerlendirmek gereklidir. Hadislere bakıldığında, “iman etmiş olmaz”, “bizden değildir”, “cennetin kokusunu alamaz”, “cennete giremez”, “Allah kendisine bakmaz/konuşmaz” gibi formlarda yer alan hadislerin zahiren imandan ve rahmetten uzak olmaya delalet ettiği görülmektedir. İtikâdî yönden küfrü çağrıştıran bu tür hadisleri lafzî ve zâhirî olarak anlamak kişiyi hadisin amacı dışında bir anlayışa götürür. Zira hadis şerhlerine bakıldığında amel-iman tartışmalarına da konu olan bu gibi rivâyetler çoğu defa mecaza hamledilmiş ve iman edenleri haram ve yanlış davranışlardan uzaklaştırmaya yönelik şiddetli bir uyarı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, bir kimse söz konusu davranışları caiz olduğuna inanarak ve helal sayarak yaptığı takdirde

¹³² Tirmizî, “Kıyamet”, 56.

¹³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/107.

¹³⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 27.

¹³⁵ Karadâvî, *es-Sünnetü*, 289.

küfre düşeceği için zikredilen ceza ve mahrumiyet gerçek anlamıyla anlaşılmalıdır.

Araştırmada temas edilen ifade kalıplarının muhtevasına bakıldığında hemen hepsinin sosyal ilişkilerde olumlu tutum geliştirici esasları içerdiği ve beşerî ilişkileri olumsuz etkileyecek tutumların yasaklandığı, salt ahlâkî ilkelere ilişkin hadislerin söylem gücünden daha etkili değerler manzumesini içerdiği görülmektedir. Erdemli bir topluluk için salt teorik ilkelerden bahsetmek yeterli olmadığından; Allah Resûlü'nün üslubunun teoriden pratiğe geçirecek bir anlatım olduğu söylenebilir. Bu yönüyle sünnet, sosyal alandaki sorunları Allah'ın rızası, rahmeti, ahiret inancı, iman ve Peygamber'e (sas) yakınlık temasına atıfta bulunarak çözmeye çalışmıştır. Ödül vaadi ile güzel davranış sahibi kılma yanında; tehdit, korkutma ve sakındırma ile davranışları düzeltme amaçlanmaktadır. Bu noktada benzer çalışmalarda, dindarlık algılarının iyiye yönlendirilmesi ve toplumsal bilincin inşasına katkısı açısından edep, ahlâk-vaaz, tergîb-terhîb (teşvik-sakındırma), kırk hadis literatürünün lafız merkezli yaklaşım yerine sosyo-psikolojik açılardan gâî/maksadı önceleyen yorumun imkânı irdelenebilir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu mişkâti'l-mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 2002.
- Aslan, Recep. "Hz. Peygamber'in (sav) Üslubu ve Anlatım Tarzı". *İlahiyat Akademi* 14 (Aralık 2021), 219-236.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî*. 25 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Bayraktutar, Muammer. *Hadislerde Mecâzî Anlatım*. Ankara: Yayınevi, 2010.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.

- Çamur, Fatma Yüksel. *Anlatıbilim ve Hadis*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdірrahmân. *Sünen-i Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Daru'l-Muğnî, 1412/2000.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Yasir Hasan vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1436/2015.
- Ebû Gudde, Abdulfettâh. *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*. çev. Enbiya Yıldırım. Ankara: Takdim, 2021.
- Ebû Şehbe, Muhammed. *Sünnet Müdafaası*. çev. Mehmet Görmez-M. Emin Özafşar. 2 Cilt. İstanbul: Risale, 2020.
- Ekizer, Duran. "Hz. Peygamber'in Üslubunda Mecazi Anlatım: Müslim'in el-Camî'u's-Sahih'inde Yer Alan İmanla İlgili Bazı Hadisler Özelinde Bir Tahlil". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018), 203-220.
- Ekizer, Duran. *Belagat Açısından Buhârî ve Müslim'de Mecaz İçeren Hadisler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlamasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: TDV yayınları, 3. Basım, 2011.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Mehmet Ali Sönmez-Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1433/2012.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vîlü muhtelifi'l-hadis*. thk. Muhammed Muhyiddin el-Esfâr. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvî. *Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnaût -Âdil Mürşid-Saîd el-Lehhâm. 5 cilt. Dımaşk: Daru Risâle, 1430/2009.
- Karadâvî, Yusuf. *es-Sünnetü masdaran li'l-marifeti ve'l-hadarati*. Kahire: Daru's-Şurûk, 3. Basım, 1433/2002.
- Karadâvî, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nidâ Yayıncılık, 4. Basım, 2013.
- Kazan, Ramazan. *Edebi Üslub Açısından Hadis Metinleri*. Ankara: Nobel Yayınevi, 2013.

- Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm. *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîşi kitâbi Müslim*. nşr. Muhyiddin Dîb Müstû v.d. 7 Cilt. Beyrut: Daru İbn Kesîr, 1417/1996.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. *Tuhfetü'l-aḥvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1955.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen*. thk. Abdülfettah Ebu Gudde. 9 cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbatî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. Haccâc*. 18 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1392/1972.
- Onay, İsa. "Sosyo-Politik Rivâyetlerin Anlaşılmasında Bağlamın Tespiti- "Câhiliye Ölümü" Rivayetleri Örneği"- . *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 47-86.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd. *el-Kifâye fi'l-hidâye*. thk. Muhammed Aruçi. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Sancaklı, Saffet. "Hadislerin Doğru Yorumlanmasında Hz. Peygamber'in Dolaylı Anlatım Üslubunun Analizinin Önemi". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Bahar 2017), 105-147.
- Sehârenfûrî, Halîl b. Ahmed. *Bezlü'l-mechûd*. 14 Cilt. Hindistan: Merkezü Şeyh Ebü'l-Hasan en-Nedvî, 1427/2006.
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh. *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-mesâbîh*. nşr. Abdülhamîd Hindâvî. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa, 1417/1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. 5 Cilt. Mısır: Mektebetü Musatafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.
- Unutmaz, Recep. *Temel Hadis Kaynaklarında "Bizden Değildir" Formatıyla Gelen Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Wael B. Hallaq. *Hukukun Ahlâki Boyutu*. çev. Necmettin Kızılkaya. İstanbul: Pınar Yayınları, 2020.

- Yerkazan, Hasan. "Building a Livable Society in the Context of Hadiths". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2022), 60-84.
- Yılmaz, Fatih Mehmet. *Sünnet Medeniyeti*. Konya: Yediveren Kitap, 2019.
- Yılmaz, Hayati. "Bir Hadisçinin Bireysel ve Toplumsal Eğitim Projesi - Nevevî ve Riyâzü's-Sâlihîn'i Okumak-". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 67-88.